

ОРГАНІЗАЦІЯ КОМПАРАТИВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті проаналізовано процес організації порівняльних досліджень. Виділені етапи компаративного аналізу. Розглянуті основні труднощі при виділенні типу порівняння, теорії, гіпотез у порівняльній політології. Йдеться також про класифікацію порівняльних досліджень з урахуванням різних параметрів.

Ключові слова: компаративістика, етноцентризм, еквівалентність, гіпотеза, метод.

Чальцева Е. М.

ОРГАНИЗАЦИЯ КОМПАРАТИВНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

В статье проанализирован процесс организации сравнительных исследований. Выделены этапы компаративного анализа. Рассмотрены основные трудности при выделении предметного поля сравнительной политологии. Говорится также о классификации сравнительных исследований с учетом различных параметров.

Ключевые слова: компаративистика, этноцентризм, эквивалентность, гипотеза, метод.

Chaltseva E.

THE ORGANIZATION OF COMPARATIVE STUDIES

In the article the process of organizing the comparative studies is analyzed. The stages of comparative analysis are isolated. Basic difficulties with the isolation of the object field of of the Comparative Politics and about classification of comparative studies with different aspects are examined.

Key words: *comparativistics, etnotsentrizm, equivalence, hypothesis, method.*

Сучасна порівняльна політологія стає все більш популярною і стрімко розвивається. Майже чверть (24,1%) усіх членів Міжнародної асоціації політичної науки спеціалізуються в галузі порівняльної політології. Публікується декілька десятків спеціалізованих видань з порівняльних досліджень: журнали, тексти курсів, багатотомні дослідження, збірки, кроснаціональні та тематичні дослідження¹. Сучасна компаративістика характеризується пошуком нових парадигм, використанням оновлених методологічних підходів і нових теорій (неоінституціоналізм, теорія раціонального вибору, теорія мереж та ін.), методи (булева алгебра), розширилися межі компаративного аналізу тематично, географічно, темпорально. У поле зору вчених потрапили оновлені традиційні інститути (держава, партії, форми устрою, ЗМК та ін.) і нові об'єкти

© Чальцева О.М., 2010.

¹ Спеціальними журналами з політичної науки, де широко подані компаративні дослідження, є: („Comparative Politics”, „Comparative Political Studies”, „American Political Science Review”, „World Politics” та ін). Організаційна секція порівняльної політології Американської асоціації політичних наук з 1990 р. видає інформаційний бюлетень, де публікуються програми курсів з порівняльної політології. Існує багато європейських та американських журналів з окремих галузей політичної науки і з окремих географічних регіонів („African Studies Review”, „Latin American Research Review”, „Middle East Report”, „Jornal of Contemporary Asia” та ін.), у яких роботи подані переважно компаративного характеру.

дослідження (публічна політика, нові групи інтересів, мережі та ін.). Більше уваги стали приділяти динамічним процесам і конфліктам. Географія аналізу розширилася завдяки вивченню незахідних держав. Особливого значення набула темпоральна (часова) змінна. Таким чином, ми бачимо що компаративістика – це не тільки порівняно молода дисципліна, але й така, що стрімко розвивається, враховує зміни, які відбуваються в реальному світі (глобалізація, взаємозалежність внутрішньої та зовнішньої політик, що посилюється, ускладнення політичних інститутів і їх функцій та ін.) і в політичній науці (поява нових методологічних підходів), що відбивається на визначенні її предметної галузі, тематики та специфіки організації досліджень. Метою статті є визначення специфіки організації порівняльних досліджень з урахуванням тих змін, які трапились у компаративній науці за останні часи.

Порівняльне дослідження, як і інше політологічне дослідження, має свою власну організацію та послідовність. Якщо звернути увагу на роботи, які присвячені цієї проблемі, то можна перекоонатися, що послідовність етапів в організації політологічних досліджень практично однакова. Класичним тому прикладом є робота Дж. Мангейма та Р.Річа. „Політологія. Методи дослідження”, де вони пропонують наступні етапи організації політичного дослідження:

- Теорія
- Гіпотеза
- Робоча гіпотеза
- Спостереження (вимір) [1, с.76].

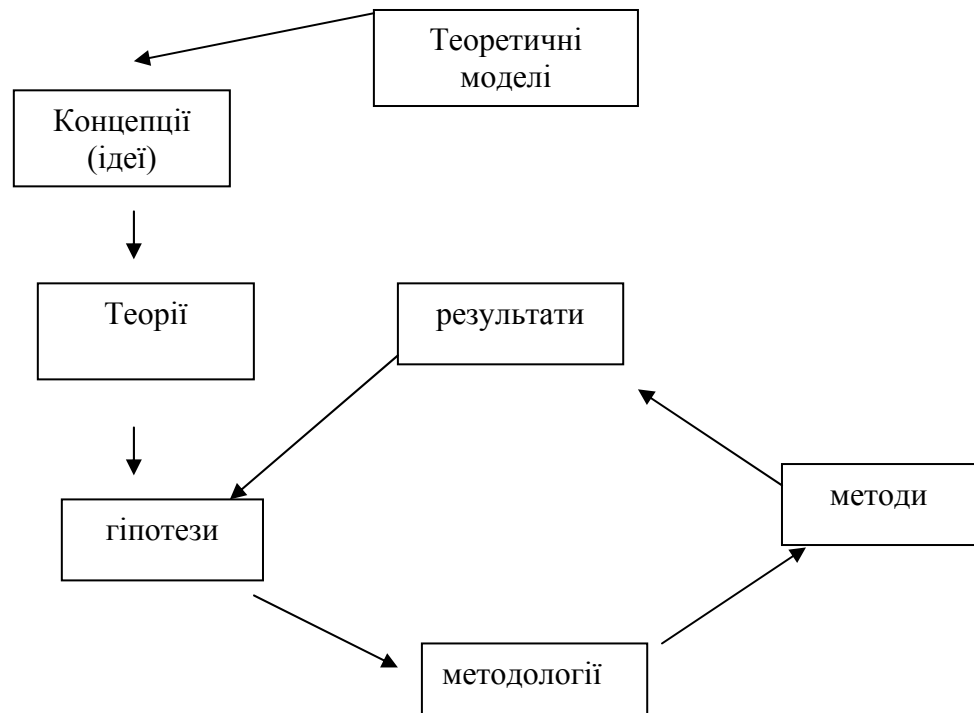
Послідовність операцій у порівняльному дослідження у 50-і рр. описали американські вчені Семюел Бейер та Адам Улан. Вони виокремили такі етапи – опис, класифікація, пояснення та підтвердження. Рой Макрідіс вніс в цю послідовність свої пояснення. По-перше, збір та опис фактів має відноситись до якої-небудь класифікаційної схеми. По-друге, однаковості та різниці виокремлюються та пояснюються. По-третє, формулюються попередні гіпотези про взаємовідносини у політичному процесі. По-четверте, ці попередні гіпотези перевіряються в ході ретельного емпіричного нагляду. По-п'яте, отримані дані подаються у належній формі. Американський дослідник Девід Сільверман (табл. 1) пропонує структурно-логічну схему, яка пояснює відносини між теоретичними моделями, концепціями, теоріями, гіпотезами, методологіями і методами з урахуванням рівня абстракції та узагальнення, яке притаманне для того чи іншого ієрархічного рівня [2] (**Рис.1**)

Таблиця 1

Основні терміни, включені в логічну схему Сільвермана

Термін	Значення	Приклад
Модель (Model)	Загальна система поглядів та уявлень про дійсність	Етнометодологія
Концепція (Concept)	Ідея, яка виводиться з теоретичної моделі	Соціальна практика
Теорія (Theory)	Сукупність концепцій, які використовуються для визначення чи пояснення будь-якого феномену	Теорія соціального конструктивізму
Гіпотеза (Hypothesis)	Передбачення, які потребують перевірки	
Методологія (Methodology)	Загальний підхід до вивчення проблеми яка досліджується	Кількісний, якісний
Метод (Method)	Специфічна технологія досліджування або прийом	Соціальне опитування, case-study

Рис. 1

Всі розглянуті вище варіанти організації дослідження, безумовно, мають бути зарахованими у порівняльному дослідженні. Можна лише додати деякі пункти і побажати дотримуватись наступної послідовності для тих, хто починає здійснювати компаративний аналіз:

1. Постановка проблеми.
2. Визначення мети роботи.
3. Вибір методологічних підходів, теорії та методів дослідження.
4. Формулювання гіпотез.
5. Визначення перемінних та індикаторів.
6. Вимір.
7. Висновок: підтвердження або спростування гіпотез.

Однак стратегія і тактика компаративного аналізу має свої особливості, методологічні та методичні труднощі. Починаючи роботу над конкретною темою, компаративіст повинен усвідомлювати масштаб, темпоральні рамки, категорії що використовуються у дослідженні, перемінні, еквівалентні одиниці та типи порівняння.

Перші два пункти є найбільш відповідальними і складними в перерахованих етапах дослідження. Вони безпосередньо стосуються вибору стратегії дослідження: мети, предмету, та об'єкту. Це в свою чергу має визначити тип порівняльного дослідження. Типологізація компаративних досліджень будується за різними параметрами: за типом порівняння, за часом, за регіональною характеристикою, за категоріями і т. ін Типи порівняльних досліджень можна представити тільки в загальному „чистому” вигляді, тому, що стратегія наукової роботи у кожного компаративіста може мати масу варіантів та індивідуальних особливостей. Найбільш загальною та логічно виваженою можна вважати типологію порівняльних досліджень російського вченого Л.В. Сморгунова. Він класифікує порівняльні дослідження виходячи з двох параметрів: простору та часу, поділяючи їх на: „**case-study**”(окремий випадок), **бінарні (порівняння двох країн), регіональні (порівняння більше двох країн), глобальні, крос-темпоральні (синхронними чи асинхронними, секторальними і лонгітюдними)** [3]. Такі ж типи виділили у 1994р. у своєму дослідженні французькі соціологи М. Доган и Д. Пелассі.

Типологізацію порівняльних досліджень, яка претендує на універсальність, пропонує російський професор М.В. Ільїн. Він виділяє:

- **Морфологічний тип порівнянь**, передбачає зіставлення явищ які розглядаються за формою, переважно за структурою і функціями. Використовуються при дослідженні політичних систем, інститутів, тобто формалізованих структур.
- **Субстанціональний тип порівняння** засновано не на порівнянні форм (структур), а на їх наповненні (матерії, субстанції). Використовуються для порівнянь політичних об'єктів, які мають суперечливу, аморфну структуру, такі, наприклад, як політична культура.
- **Міфологічний тип порівняння** передбачає порівняння синтетичних категорій та антикатегорій. Наприклад, категорії Європа, Захід, Цивілізація та парні категорії Азія, Схід, Варварство.

Міфологічні порівняння з обраними дихотомічними парами можуть мати певне ідеологічне значення, що в свою чергу може привести до стандартизації деяких наукових результатів, незважаючи на те що вони будуть доведені емпірично (*прим. авт.*).

- **Інтегральний тип порівняння** виходить із всеосяжного охопту елементів внутрішнього та зовнішнього середовища, які впливають на цілісну систему. Порівняльні дослідження цього типу передбачають комплексну оцінку характеру та ступеня впливу на політичні інститути та процеси окремих факторів (культури, географічного фактору та ін.), а також зворотного перетворювального впливу політики на свої середовища.
- **Еволюційний тип порівняння** передбачає урахування характеристики часу.
- **Дифузний тип порівняння** зорієнтовано на виявлення залежностей через імітацію, симуляцію і т.ін.
- **Генетичний тип порівняння** передбачає порівняння спадковостей та їх мутацій в дереві родинних явищ.
- **Псевдоморфічний та псевдосубстанціональний типи** зорієнтовані на порівнянні запозичень, які викликані тим, що «зовнішнє» явище зайняло місце генетичного „спадкоємця” [4, с. 144-146].

Американський політолог Б.Петерс типологізує порівняльне дослідження за такими *параметрами*: за поділом об'єктів дослідження на одиничні та чисельні, та за опозиційністю якісних і кількісних методів аналізу:

- 1) одиничні описи політики країн;
- 2) аналіз схожих процесів та інститутів в обмеженому числі країн, відібраних за аналітичними обставинами;
- 3) використання типологій та інших форм класифікаційних схем, як для порівняння груп країн, так і для прояснення внутрішньої політики в окремих країнах;
- 4) статистичний або описовий аналіз сукупності країн, виокремлених за географічним або еволюційним показниками, для перевірки будь-якої гіпотези про співвідношення перемінних „вибірки”, що розглядається;
- 5) статистичний аналіз загальносвітового рівня, спрямований на виявлення структур і/або тестування відносин у всьому масиві політичних систем [4, с.146].

Класифікувати порівняльні дослідження можна також і за об'єктами, що розглядаються: порівняння політичних інститутів (держави, партії, групи інтересів і т.д.) і порівняння політичних процесів (трансформація, модернізація, прийняття рішень і т.д.). Необхідно розрізняти також порівняння відносно стабільних і нестабільних (динамічних) явищ.

Перед тим як почати порівняння, дослідник повинний керуватися двома принципами відбору країн (об'єктів) для аналізу: принципом максимальної подібності систем чи принципом максимального розходження систем. Якщо ми порівнюємо схожі країни

(об'єкти), то зосереджуємо увагу на відмінностях, а якщо ми порівнюємо різні країни (об'єкти), то на схожостях [1, с. 342-344].

При відборі одиниць порівняння необхідною умовою є дотримання принципу еквівалентності. Під цим варто розуміти еквівалентність понять, політичних явищ і процедур, використаних у дослідженні. Особливо важливим є дотримання принципу *функціональної еквівалентності*, тобто, обрані одиниці аналізу повинні виконувати однакові функції.

Етноцентризм – це наступна не менш важлива проблема загального характеру. Французькі соціологи *Матея Доган і Домінік Пелассі* у книзі „Порівняльна політична соціологія” застерігають дослідника-компаративіста від етноцентричного бачення розглянутого політичного і соціального об'єкта. Вони вважають, що: „При проведенні порівняння цілком природною є небезпека потрапити в пастку етноцентризму, але в той же час порівняння є й кращим засобом проти цієї небезпеки. Сприйняття існуючих розходжень неминуче приводить дослідників до усвідомлення відносності знання і, отже, допомагає їм звільнитися від культурних нашарувань” [2, с.20]. Не можна не погодитися з цим твердженням, хоча звільнитися від замкнутих у етноцентричній свідомості поглядів дуже непросто завдання для компаративіста. Однак від цього прямо залежить об'єктивність і якісність проведеного дослідження. Щодо західної політичної теорії необхідно відзначити, що вона, незважаючи на свою першість у науці, повною мірою може претендувати і на першість у етноцентричності й ідеологізованості. Теоретик політичних систем Д.Істон відзначав, що більшість соціальних наук тяжіє до культури, а велика частина узагальнень може застосовуватися лише в рамках конкретних культурних ситуацій на Заході. Наприклад, західні (представники англосаксонської традиції) теоретики-класифікатори визначають ідеальний тип політичної культури, як демократичний („цивільна культура”), що багато в чому зумовлює спрямованість і стандартизацію теорії, і як наслідок – її спрощення. Безумовно, проводячи дослідження необхідно враховувати режимну характеристику, але при цьому уникати застосування в роботі яких-небудь загальних моделей розвитку і шаблонності. Це особливо важливо при вивченні країн, що знаходяться в умовах перехідних режимів, або країн, що не відносяться до демократій.

Наступна проблема організації компаративного дослідження – вибір теорії. Російські політологи Т.В. Мусієнко і В.Н.Лукін вважають, що обмеження вибірки може також здійснюватися за рахунок добору як одиниць порівняння не будь-яких теорій, а подібних чи таких, що розрізняються за такою важливою для дослідження ознакою, як науковий потенціал теорії. За даною ознакою можуть бути виділені порівнювані групи теорій наступного типу:

- (1) теорії, що висвітлюють те чи інше явище;
- (2) теорії, що встановлюють приватні закономірності;
- (3) теорії, що продукують лише порівнювані одна з одною гіпотези;
- (4) теорії, як продукт інших теорій;
- (5) теорії, що продукують інші теорії [5].

Прикладом першого типу можуть бути теорії соціалізації, політичної поведінки, комунікацій, політичних цінностей і т.д. Наприклад, теорії політичної соціалізації Р.Мерельмана, Р.Сігела. До другого типу можуть відноситися теорії, засновані на обмеженій кількості емпіричних даних (або таких, що належать до однієї одиниці порівняння, або до однотипної групи одиниць порівняння). Третя група представлена теоріями, які можна застосувати тільки до певних ідентичних систем і ситуацій. Наприклад, теорії функціонування демократичних політичних систем на основі цінностей і принципів демократії представників нормативного інституціонального підходу (К.Шміта, У.Дженнінгса, Е.Баркера, Г.Ласкі, А.Зигфріда, К.Фрідріха) були орієнтовані тільки на один вид систем. Теорії політичної культури Г.Алмонда, С.Верби, Р.Інглхарта, А.Вільдавскі, Г.Екстайна, або теорії політичної системи Д.Істона, К.Дойча,

Г.Алмонда та ін відносяться до п'ятої групи теорій. Четверту групу представляють теорії, що є похідними від теорій п'ятої групи. Наприклад, теорія зміни цінностей Кларка, Датта і Рапкіна.

Процедура формування вибірки теорій при проведенні порівняльного аналізу потребує від дослідника рішень, які із вищеперахованих компонентів найкращим чином представляють всю сукупність та можуть бути відібрані для дослідження. Стратегія формування вибірки має враховувати наступні важливі обставини: (1) специфіку теми дослідження та її предмету. Наприклад, це можуть бути інститути (держава, партії, групи тиску), процеси (трансформації, модернізації, соціалізації...). В цьому плані концентрація уваги на детальному порівняльному аналізі гіпотез, конкретних методів тих чи інших теоретичних підсистем, які спроможні суттєво ускладнити проект дослідження, перенавантажити його даними, які не мають суттєвого значення для розкриття теми; (2) названі елементи самі по собі представляють складність з точки зору застосування для порівняльних досліджень. Процедури порівняння щодо зазначених одиниць можливі, насамперед, в рамках критичного аналізу тих чи інших конкретних теоретичних систем. Процедура редукції при відборі одиниць та компонентів порівняльного аналізу є, таким чином, складовою загальної стратегії складання вибірки. (3) Можливість застосування конкретних теорій до конкретних одиниць порівняння. Наприклад, проблема використання концепції політичної культури як пояснювальна схема для інтерпретації політичних змін у тому чи іншому суспільстві – одна із найскладніших для дослідника. Необхідно звертати увагу на умови функціонування одиниць порівняння (чи знаходяться вони у відносно стабільному чи нестабільному положенні, яка специфіка середовища, наскільки вони еквівалентні і т.д.). Недоречно застосовувати теорії політичних культур, розроблені відносно стабільних демократичних систем, для дослідження політичних культур країн, що знаходяться в умовах переходу. (4) Застосування конкретної теорії в дослідженні вимагає аналізу основних і альтернативних теорій відносно досліджуваної проблеми. Ігнорування існуючих на момент розгляду теорій не дозволить виконати роботу, що має якісний пояснювальний характер.

Наступна організаційна проблема це формулювання гіпотез. Гіпотеза – це те, що ми передбачаємо побачити в результаті правильно організованих спостережень за реальними подіями; це декларовані передбачення, які описують очікувані взаємозв'язки між явищами, які розглядає дослідник. Розробка гіпотези передбачає висування максимально можливої кількості наслідків. Дослідник зацікавлений в підтвердженні своїх ідей, та його підтвердження з кожним разом збільшують вірогідність того, що гіпотеза істинна, однак достатньо одного гарного спростування, щоб гіпотеза виявилась помилковою. Найбільш надійні результати дослідження витікають із спростувань. Також, система теоретичного знання будує ешелоновану систему захисту від спростувань, оскільки не всі базові судження теорії безпосередньо пов'язані з експериментальними даними. Головне те, що спростування мають більшу силу, ніж підтвердження. Гіпотеза ніколи не виникає на пустому місці. Неможливо починати дослідження з припущення того, що відносно предмету вивчення нічого невідомо. Гіпотеза відрізняється від вигаданого тим, що являє собою результат попередньої роботи наукових шкіл і потребує освоєння всього, що досягнуто певною галуззю науки. Після формулювання гіпотез дослідник визначається із змінними, за допомогою яких можна емпірично (із застосуванням індикаторів) підтвердити або спростувати гіпотезу. П. Лазарсфельд визначає змінну як будь-який засіб розподілу між одиницями дослідження.

Таким чином, результативність компаративних досліджень цілком залежать від обраної дослідником стратегії і тактики, тобто організації своєї роботи.

І на останок. Будь-яка політологічна робота, в тому числі і компаративна, має відповідати стандартам науковості. Німецькі дослідники Г.Симоніс, М.Беренс та Г.Ельберс розробили такі критерії науковості:

- наука розглядає нез'ясовані емпіричні чи теоретичні проблеми. Тому наукова робота потребує точного визначення проблеми та обґрунтованих стратегій її рішення;
 - необхідно враховувати стан науки, міцного наукового знання, яке існує відносно певного кола проблем, як і сучасну дискусію;
 - мають силу правила формальної логіки, загальної та спеціальної методології;
 - без посилання на джерела неможливо цитувати ані дослівно, ані за змістом;
- Необхідно звертати увагу на те, щоб посилання на джерела були повні та піддавалися перевірці. Емпіричні вислови необхідно підтверджувати;
- політологія не є нейтральною в ціннісному відношенні, але ціннісні оцінки необхідно застосовувати дуже обережно, оскільки їх потрібно обґрунтовувати. Необхідно продемонструвати параметри оцінки;
 - висловлювання відносно розрахунків, які лежать в основі дії та визначення ситуації, які представляються політичними суб'єктами, можна розкрити тільки опосередковано; вони потребують методичного забезпечення (посилання на джерела та їх інтерпретацію) [6, с.16]. На перший погляд – це банальні речі, однак, не всі науковці дотримуються цих стандартів, що безумовно, відбивається на науці в цілому. Компаративістика в Україні робить перші кроки і дуже важливо, щоб автори, які працюють в рамках цього напрямку політичної науки представили достойну національну школу порівняльної політології. Підтвердженням цього можуть бути тільки ті роботи, які будуть дійсно науковими.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мангейм Дж. Б. Политология. Методы исследования / Дж. Б. Мангейм., Р. К. Рич. – М., 1997. – 544 с.
2. Мусиенко Т.В. Методологический опыт использования компаративного подхода и качественного анализа в изучении микрополитики [Электронный ресурс] / Т.В. Мусиенко, В.Н. Лукин. – Режим доступа: <http://credo-new.narod.ru/>
3. Сморгун Л.В. Современная сравнительная политология. Учебник / Л.В. Сморгун. – М.: „РОССПЭН”, 2002. – 472 с.
4. Ильин М. Основные методологические проблемы сравнительной политологии / М. Ильин. – Полис. – 2001. – №6. – С.140–155.
5. Доган М. Сравнительная политическая социология / М.Доган, Д.Пеласси. – М.: Прогресс, 1994. – 489 с.
6. Методические подходы политологического исследования и метатеоретические основы политической теории. Комментированное введение / Сост. Н.Конеген, К.Шуберт. – М. „Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2004. – 240 с.